

Литература:

1. Щукин А. Н. Современные интенсивные методы и технологии обучения иностранным языкам / А. Н Щукин. – М.: Филоматис, 2008. –188 с.
2. Полат Е.С. Метод проектов на уроках иностранного языка / ИЯШ. - 2000. - №2, 3. - С.14, 27.
3. Пассов Е.И. Основы коммуникативной методики обучения иноязычному общению. М., Наука, 2010 – 336 с.

Шевченко В.Ф., Полянська І.В.

Харківський політехнічний університет

НТУ “ХПІ”

м Харків, Україна

kurmpl@ukr.net

Trapolwwuhu@gmail.com

Комунікативні девіації: шляхи їх подолання у процесі викладання української / російської мов іноземним студентам

Актуальність проблеми комунікативних девіацій (невдач) обумовлена наявним в сучасній лінгвістиці інтересом до гармонізації комунікації, зняття комунікативних конфліктів, що визначає необхідність комплексного вивчення явища комунікативної девіації (КД).

Сучасний стан міжкультурних відносин характеризується процесом глобалізації, який проявляється у все більшій активізації культурних міжнародних зв'язків. При відсутності правильного розуміння між людьми різних національностей, виникає не тільки відчуття незручності, але може виникнути конфлікт з важко передбачуваними наслідками.

Можливість виникнення різних типів комунікативних девіацій необхідно враховувати в процесі викладання української / російської мов іноземним студентам.

Найбільш широке визначення КД надають Б.Ю. Городецький, І.М. Кобозєва та І.Г.Сабурова, які тлумачать це явище як такий збій у спілкуванні, при яком певні відрізки мовлення не виконують свого призначення. Про

актуальність дослідження свідчать численні праці з проблем успішності / неуспішності комунікації та причин, наслідків, шляхів попередження комунікативних девіацій (П. Коен, М. Рінгл, Б. Брюс, Б. Гурман, Б. Городецький, О. Земська, Ф. Бацевич) [1; 2; 3; ;4]. Вивчення комунікативних девіацій надає змогу дослідити проблему виникнення порушень акту комунікації, причин, які до цього призводять, та розробити шляхи попередження КД у процесі викладання української / російської мов іноземцям. Різнобічний характер міжкультурної комунікації потребує ретельного дослідження з погляду культурології, лінгвістики, соціології, філософії, етнології, прагматики, теорії мовної комунікації. Слід мати на увазі, що у спілкуванні не все у сприйнятті особистості відбувається *усвідомлено*.

Щоб навчитися ставити під контроль *свідомості* оцінку іншої людини та свою поведінку, необхідно ознайомитися із загальною схемою сприйняття людиною будь-чого.

Психологи стверджують, що у своїй реакції на ситуацію *90% керуються почуттями і тільки 10% - розумом*.

Отже, якщо при спілкуванні спочатку викликати у співрозмовника приємні відчуття, впевненість у тому, що ваші наміри добрі, буде набагато легше завоювати його розум доказами доцільності та законності того, що йому пропонується. Якщо ж у перші хвилини контакту почуття не будуть завойовані, апелювати до розуму буде важко.

Для аналізу сприйняття співрозмовниками один одного на рівні *підсвідомості* дуже важливе розуміння психологічних механізмів *експектації* та *емпатії*, природи їх виникнення та розвитку.

Останнім часом на кафедрі української, російської мов та прикладної лінгвістики НТУ “ХП” продовжується теоретичне обґрунтування і практична апробація комунікативно-інтенціональної моделі (КІМ) як інноваційного метода, оскільки він активно використовується у викладанні лінгвістичних дисциплін на 1,2,3,6 курсах [7; 8; 10].

У своїх дослідженнях ми спираємось на квантову теорію, створену Бором, Бомом і Гейзенбергом, яка відкриває безмежні можливості розвитку та розширенню *свідомості* завдяки формуванню *усвідомленості*. *Усвідомленість* ми розуміємо як такий рівень свідомості, коли студент внутрішньо усвідомлює, як треба робити правильно і чому, сприймає це і переходить безпосередньо до відповідної дії, додаючи будь-які *нові якості особистості*. Він розширює свою свідомість не лінійним накопиченням інформації, а розвитком індивідуальності в стані *бачення, почування та сприйняття* оточуючої реальності, поглибленого її усвідомлення. Розвиток – це процес зміни його індивідуальності, яка проявляється у *конкретних діях*. Студент спроможний, по-перше, самостійно правильно сформулювати необхідну йому *інтенцію*, а, по-друге, грамотно використати її для реалізації адекватний *граматичний матеріал*. Одночасно усвідомленість є для нас і *метою* навчання

Система реалізації усвідомленості формується вже з моменту стартового тестування іноземних студентів для перевірки рівня володіння мовою. Студент отримує план з вказівками *інтенцій*, якими він повинен оволодіти з плином певного часу.

З метою активації правої півкулі й створення нових нейронних зв'язків, виробку гнучкості мислення використовуються завдання на розвиток почуттєво-образного сприйняття й вираження отриманих знань (Вольдорські школи і праці Штайнера). Використовуються також суггестопедичні методи та різні прийоми супер-навчання.

Усвідомленість з'являється, коли ми можемо оперувати з інформацією, трансформувати її, використовувати у будь-яких сферах та змінених обставинах. З цією метою ми моделюємо на заняттях *неочікувані непередбачені ситуації*, у яких студент повинен прийняти рішення. Головне, щоб була проблемна презентація матеріалу заняття у вигляді діалогів і формування питань таким чином, щоб, відповідаючи на них, студенти самостійно або за допомогою викладача виводили необхідні знання.

Розглядаючи природу явища комунікативної девіації, запропоновано визначення комунікативної невдачі як *ситуації комунікації*, де має місце нерозуміння або неадекватне розуміння одним з комунікантів мовленнєво-поведінкового акту іншого й факт нерозуміння / неадекватного розуміння експлікується вербальними \ невербальними діями комунікантів.

Комунікативні девіації – це недосягнення адресантом комунікативної мети; відсутність взаєморозуміння і згоди між учасниками спілкування.

З метою запобігання виникнення інтерференції певних мовних явищ рідної мови та української / російської мов, що вивчається, перш за все необхідно звернути увагу на взаємозв'язок, але не тотожність таких явищ, як *мова* та *мовлення*. Кожний комунікативний акт передбачає наявність мовця і слухача, між якими існує комунікативний контакт, код, тобто мова. У більшості випадків основною метою мовлення є передача необхідної інформації у процесі міжособового спілкування. Мета мовця – передача інформації, а слухача – її сприйняття та адекватне розуміння. У процесі вивчення української / російської мов необхідно виробити два різні механізми мовлення. Перший механізм допомагає продукувати мовлення, а другий – сприймати. Невдале продукування або неадекватне сприйняття і помилкове розуміння інформації призводять до комунікативних девіацій.

Комунікативний акт – це перш за все інтеракція, тобто взаємодія співрозмовників, під час якої вони намагаються досягти не тільки мовленнєвої, але й немовленнєвої мети. Для цього мовець використовує весь арсенал вербальних та невербальних засобів, враховує не тільки обставини спілкування, а і його емоційно-чуттєву сферу. Основними структурними компонентами комунікативного акту є:

- адресант (мовець);
- адресат (слухач);
- висловлювання;
- тема;
- інтенція;

- обставини спілкування.

Комунікативна інтенція визначає і організовує зміст комунікативного акту. Без цього компоненту спілкування не може існувати: у ньому не було б потреби.

Акт спілкування двосторонній, і тому його важливо вивчати з двох боків. Адресат і адресант – це мовні особистості, які несуть у собі, з одного боку, типізовані узагальнені риси свого народу, культури і соціального середовища, а з іншого – особистий досвід, знання, думки, відношення. Мета мовця – справити певний мовленнєвий вплив на слухача. Саме мовець є ініціатором комунікативного акту та найбільш зацікавленою особою в успішності його протікання. Комунікативний акт також передбачає наявність адресата. Мовець завжди вирішує, про що слухач може здогадуватися сам, а про що слід сказати прямо, і в більшості випадків розраховує на певну реакцію з боку адресанта.

КД мовного характеру можуть виникати як з боку мовця, так і слухача. Неможливість досягнення взаєморозуміння між комунікантами є однією з причин появи комунікативних труднощів. КД трапляються з вини мовця, коли він порушує ті чи інші закони мовної системи. Порушення правил може відбуватися на будь-якому рівні мовної системи, та ефект від цього може бути різним:

- неадекватним вибором лексичних одиниць;
- помилковим вибором граматичної форми;
- неправильною вимовою.

КД можуть бути спричинені слухачем. Невміння слухати викликає дисонанс у розумінні. Останній виникає тоді, коли повідомлення зроблено мовцем в одній тональності (наприклад, *доброзичливо*), а слухач трактує сказане по-іншому. Вислів: “*У Вас сьогодні чудовий вигляд*” може бути сприйнято слухачем з підтекстом, що у нього завжди поганий вигляд, а тільки сьогодні гарний. У цьому випадку виникає непорозуміння.

КД мовленнєвого характеру тісно пов’язані з постулатами успішності комунікації Г.П. Грайса [3], які часто порушуються у повсякденному спілкуванні, зокрема постулат про інформативність, постулат способу

вираження та постулат якості. Порушення постулату інформативності призводить до КД.

Перепитування типу *“Що?” “Чому?” “До кого ви звертаєтесь?” “Це ви до мене?”* є результатом того, що мовець не був достатньо інформативним у своєму повідомленні. Порушення цього постулату призводить до появи негативних емоцій, гніву, роздратованості. Постулат способу вираження, тобто вимога говорити ясно і однозначно, та постулат якості порушуються у повсякденному мовленні.

Створення мовцем (адресантом) недоречних і несвоєчасних комунікативних актів приводить до КД. Розпочавши комунікативний акт, адресант значною мірою відповідає за його розвиток, за нормальне продовження і завершення. Однією з умов успішності комунікативного акту є його релевантність (доречність), адекватність (відповідність) об’єктивній дійсності й ситуації спілкування.

Часто комунікативні акти, ініційовані адресантом, можуть бути неадекватними ситуації: *“про це ми поговоримо в іншому місці”* (недоречність місця комунікації); *“про це ми поговоримо в інший час”* (несвоєчасність початку комунікації); *“про це ми поговоримо без свідків”* (недоречність обговорення питань при третіх особах); *“це не телефонна розмова”* (недоречність вибору каналу комунікації) тощо.

Порушення неписаних правил – один із найсильніших мовленнєвих ефектів, наслідки яких завжди негативні: *важливі особисті питання, навіть ті, що вимагають термінового вирішення, не можна обговорювати з начальством на сходах чи в коридорі; не слід робити компліменти одній пані в присутності іншої; приватну інформацію не можна передавати через третіх осіб* тощо.

У процесі комунікації чітко проявляється статева диференціація. Процес протікання спілкування залежить також від того, чи спілкуються лише чоловіки або лише жінки, або чоловіки та жінки. Чоловіки свідомо уникають використовувати ті лексичні одиниці, якими користуються жінки. Жінки користуються вигуками, словами зі зменшувально-пестливими суфіксами.

При спілкуванні чоловіка та жінки існує ймовірність виникнення КД через соціокультурні відмінності. Отже, успішність або неуспішність акту комунікації детермінуються дотриманням чи недотриманням постулатів успішного спілкування та адекватним / неадекватним виконанням комунікантами своїх ролей.

КД лінгвокогнітивного характеру виникають внаслідок:

1) відмінності в картинах світу комунікантів. Мовна картина світу людини включає всі мовні одиниці, якими вона володіє. Простіше висловити свої думки тій особі, у якої достатньо розвинута комунікативна компетенція. Концептуальна картина світу – це не простий набір фотографій предметів, процесів, властивостей, оскільки вона включає не тільки об'єкти, що відображаються, а й позицію суб'єкта, його ставлення до цих об'єктів. При цьому позиція суб'єкта - це також реальність, як і самі об'єкти [6: 60]. Відображення світу людиною не є пасивним. Мовна картина світу створюється та видозмінюється внаслідок активної взаємодії комунікантів. Коли людина одночасно володіє суперечливими знаннями про один і той же об'єкт дійсності, то виникає дисонанс, який переживається як дискомфорт. Від нього людина намагається позбавитися, намагаючись зрозуміти мету автора;

2) нестандартне осмислення певного фрагмента дійсності. У спілкуванні можуть виникати різні ситуативні труднощі через неоднакове розуміння однієї та тієї ж ситуації. Неадекватне розуміння ситуації може пояснюватись різним ступенем осмислення співрозмовниками комунікативного контексту;

3) помилки у референтній віднесеності лексичної одиниці одним з комунікантів. У процесі спілкування важливе значення має правильна референтна віднесеність. Неправильна референтна віднесеність є ще однією причиною виникнення КД.

Ще одна причина непорозуміння – це соціальні відмінності між комунікантами, коли один із комунікантів вважає себе вищим за свого співрозмовника за соціальним статусом. Наслідки КД, пов'язаних з

неправильною референтною віднесеністю, можуть бути різні: розрив комунікації, негативні емоції комунікантів. Ефективність комунікації залежить від здібності мовців дати достатній об'єм інформації для правильної ідентифікації референта слухачем.

При спілкуванні представників різних культур порушення акту комунікації може бути викликане такими паралінгвістичними факторами:

- невідповідністю невербальних засобів вербальному процесу. Кінетичні засоби, що використовуються у повсякденному спілкуванні, як правило, вживаються поряд з вербальними. У деяких випадках вони показують доброзичливий настрій, готовність розпочати спілкування, а в інших – допомагають яскравіше уявити ситуацію або підкреслюють національний характер жесту, притаманний тільки представникам певної культури. Навіть якщо жести просто супроводжують словесний процес, вони виконують свою функцію. Їх відсутність збільшує ймовірність виникнення КД. У деяких випадках комунікант може думати одне, а міміка показувати протилежне. Попереджувальний жест, погрожуюча поза, зневажливий погляд є знаками того, що спілкування приречене на невдачу;

- омонімією та полісемією жестових знаків.

Через достатньо обмежену кількість, а також з причин деякої неточності семантики більшість жестів є поліфункціональними. У цьому плані вони аналогічні полісемії мовних одиниць. Наприклад, жест “махнути рукою” може використовуватись як знак відчаю, привертання уваги, відмова від чогось. Омонімія жестів також може призводити до непорозумінь та ускладнювати акт комунікації, тому що один і той же жест у різних ситуаціях може набувати різних значень. Існує омонімія в різних соціальних професійних групах представників однієї й тієї ж мови. Що стосується професійних жестів, то вони особливо розвинуті у спорті. Наприклад, у волейболі рука над сіткою означає, що гравець на “чужій” території”; в хокеї – “Груба гра!”. Отже, як полісемія, так і омонімія жестових знаків є причинами виникнення КД.

Успішність чи неуспішність комунікації, її результат залежить від багатьох умов. Серед них для комунікативної лінгвістики найважливішим є ті, що пов'язані з комунікативною і мовною компетенціями учасників інтеракції.

Комунікативні девіації спричиняються порушенням правил (законів, постулатів тощо) мовленнєвого спілкування, тобто комунікативних кодексів, природа яких не лише мовна, а психо-соціо-культурна, точніше, – когнітивна. Це зумовлено тим, що інтенція учасників комунікації втілена в діалозі, полілозі, тобто в реальному спілкуванні, яке підпорядковане психології міжособистісних зв'язків, залежить від соціальних чинників.

Комунікативні девіації, когнітивні за своєю природою, виявляються в порушеннях передусім комунікативної інтеракції. Іншими словами, якщо адресант вибрав не «той» тип елокуції (наприклад, *наказ, коли слід було попросити*) чи стратегії спілкування (наприклад, *непрямі мовленнєві акти там, де потрібно було діяти прямо, «в лоб»*) тощо, то це його когнітивна помилка у девіації вибору, орієнтації в особі адресата, правил спілкування тощо. Тут йдеться не стільки про мову, скільки про комунікативну компетенцію учасників спілкування.

Водночас успішне спілкування великою мірою залежить від власне мовних чинників, тобто засобів мовного коду. Насправді важко уявити розкуте, душевне спілкування, якщо учасники комунікації погано володіють засобами мовного коду, певної ідіоетнічної мови. Мовні девіації – складові комунікативних девіацій, а володіння мовною компетенцією – умова успішності спілкування. Мовні девіації ґрунтуються на конфлікті між когнітивним і мовним, тобто гнучким, мінливим способом мислення і формолізованим, узуралізованим способом його вираження засобами ідіоетнічної мови.

Отже, девіації, пов'язані з мовною компетенцією, багато в чому визначаються специфікою лексичної й граматичної семантики, а девіації, пов'язані з комунікативною компетенцією, – семантики комунікативної та «власне» прагматичними чинниками.

Вплив комунікативних девіацій на розуміння і сприйняття адресатом тексту (дискурсу), створеного мовцем, є неоднаковим. Він може бути значним, оскільки стосується особи адресата, його ментального стану, культурного контексту, в якому він живе, мовленнєвих звичок, якими він послуговується і які засвоїв з дитинства тощо. А може бути неістотним, якщо йдеться про граматично неправильне висловлювання або стосується лише деяких ускладнень у пліні комунікації. У такому разі для нормалізації кооперативного спілкування достатньо уточнити значення окремих слів, змінити тональність, перепитати тощо.

У комунікативних девіаціях істотною є роль прагматики. Щодо цієї проблеми існує дві точки зору. Згідно з першою прагматика виявляється на мотиваційно-спонукальній стадії породження мовлення (вербалізації). Згідно з другою – прагматика діє не на якомусь конкретному етапі породження мовлення, а є своєрідним “оператором”, який діє на всіх етапах, визначаючи загальну тональність і формальну організацію всього процесу. Цей “оператор” поєднує в собі низку компонентів, найважливішими з яких є пресупозиційна ситуація, в якій перебуває мовець, мотив повідомлення як мета впливу на співбесідника, наявність у тих, хто спілкується, певного фонду спільних знань.

Отже, комунікативні девіації тісно пов’язані з прагматикою спілкування, тобто з усіма складовими комунікативного акту.

Для ефективної побудови тактики і стратегії успішного спілкування, організації спільної діяльності співрозмовникам необхідно оцінити і врахувати особливості характеристики один одного. У ефективному спілкуванні визначають формальні й неформальні методи сприйняття, вивчення та оцінки особистості. До перших відносять цілеспрямовані бесіди, вивчення біографій та документів, різні тести. До других – інтуїтивні засоби.

З використанням формальних методів досягається ясність та визначеність сприйняття, бо процес оцінки ставиться під контроль свідомості. Практика свідчить, що соціальне походження, життєвий шлях людини часто дають багато

інформації про її можливі життєві принципи, мотиви, інтереси та інші важливі для ефективного спілкування характеристики, які варто брати до уваги.

Наявність КД часто призводить до певного нерозуміння й знімаються у ході подальшого спілкування, наявність їх шкодить адекватному обміну інформації. Тому слід прикладати зусилля для врегулювання будь-яких культурних та соціальних протиріч. Іноземні студенти мають бути *проінформовані* про можливість виникнення КД у процесі спілкування, а також про шляхи їх *попередження*.

Таким чином, проаналізував деякі теоретичні на практичні причини виникнення КД, а також категорію *усвідомленості* як базисне поняття КІМ і визначив основні напрямки її практичної реалізації в процесі викладання української / російської мов іноземним студентам, ми дійшли висновку про необхідність подальшого поглибленого дослідження, розробки й втілення даної моделі, оскільки вона абсолютно когерентна новій парадигмі вищої освіти і відповідає вимогам і потребам сучасності [9].

Література:

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. – К.: Видавничий центр “Академія”, 2004. 344 с.
2. Городецкий Б.Ю., Кобозева И.М., Сабурова И.П. К типологии коммуникативных неудач // Диалогическое взаимодействие и представление знаний. – Новосибирск: АН СССР Сибирское отделение ВЦ. – 1985. – С. 64 – 78.
3. Грайс Г.П. Логика и речевое общение // Новое в зарубежной лингвистике. – М.:Прорес, 1985. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – С. 217 – 237.
4. Гурман Б.А. Идентификация референта и связанные с ней коммуникативные неудачи // Новое в зарубежной лингвистике. - Выпуск 24. – М. : Энергия, 1989. – С. 209 – 258.
5. Земская Е.А. К построению типологии коммуникативных неудач // Русский язык в функционировании. Коммуникативно-прагматический аспект. – М.: Наука, 1993. – С. 30 – 59.
6. Маслова В.А. Языковая картина мира и культура / материалы Международной научной конференции «Когнитивная лингвистика XX века». – Ч.1 – Минск: Изд-во МГЛУ. – 1997. – С. 59 – 64.
7. Полянская И.В., Шевченко В.Ф. Коммуникативно-интенциональная модель обучения РКИ // Русский язык за пределами России: лингвистический и

социально-педагогический аспекты // Материалы УП Международной научно-практической конференции ХИУСА, Вып. 7, X. – 2012г. С. 251 – 255.

8. Полянская I.B., Шевченко В.Ф. Коммуникативно-интенциональная модель преподавания языков как инновационный проект современного образования // Оралдын ғылым жаршысы, Уральск, Республика Казахстан: ТОО “Уралнауцкнига”, - 2014. - №47 (126). – С. 51 – 56.

9. Шевченко В.Ф., Полянская I.B. Взаимосвязь понимания и мышления в контексте коммуникативно-интенциональной модели обучения языкам иностранных студентов // Материалы X Международной научно-практической конференции, посвященной 85-летию ХНАДУ «Проблемы и перспективы языковой подготовки иностранных студентов в высших учебных заведениях» (1 - 2 октября 2015 г. – X.: ХНАДУ. – 2015г. С. 236 – 240.

10. Шевченко В.Ф., Полянская I.B. Осознанность как базисная категория коммуникативно-интенциональной модели (КИМ) в преподавании лингвистических дисциплин // Матеріали УШ Міжнародної науково-практичної конференції 16 – 17 квітня 2015 р.”Науково- методичні проблеми мовної підготовки іноземних студентів. // УАПРЯЛ. НАУ, К., 2015. С. 95 – 97.

Шкурко Е.В.

Днепропетровский национальный университет имени Олеся Гончара

г. Днепр, Украина

e-mail: eshkurko@mail.ru

К проблеме письма от руки и печатания

В эпоху бурного развития науки и внедрения новейших информационных технологий во все сферы жизни людей, в том числе и в область образования, преподаватели иностранных языков все чаще сталкиваются с необходимостью использования на занятиях не только традиционных аудиовизуальных средств обучения, но и последних достижений научно-технической мысли.

Современные информационно-коммуникативные технологии играют важнейшую роль в реализации концепции непрерывного образования. Без них невозможно ставшее столь популярным в наши дни дистанционное обучение. Они незаменимы при организации внеаудиторной работы студентов и широко используются для проведения самостоятельной работы во время аудиторных занятий. Несомненны преимущества применения компьютера при осуществлении контроля, поскольку механизация процесса позволяет сократить